

JAN KELLER

KOMUNITA – PROMĚNY NEBO ZÁNÍK?

Proud studií produkovaných v oblasti tzv. „community research“ s kolísající intenzitou a se stejně kolísavým úspěchem obohacuje fond západní sociologické literatury. Hodnocení přínosu komunitních studií bývá různé. Jednou je tato oblast zájmu prohlašována za klíčový či dokonce za jedině opravdu sociologický přístup k sociální skutečnosti, jindy jsou badatelé o komunitách považováni za pokleslé etnografy a jejich díla za karikaturu románů období realismu. V jednom ohledu si autoři četných studií o komunitě výtku nepochybně zaslouží. Pouze zlomek své energie věnovali objasňování pojmu, který by měl být v jejich oboru pojmem ústředním. Výsledkem je, že dnes zůstává koncept komunity stejně mlhavý a nejednoznačný jako byl před 99 lety, kdy vyšla poprvé klasická Tönniesova práce *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Autoři teoretičtější zaměřených pojednání o komunitě zpravidla odkazují na G. A. Hilleryho, který shromáždil 94 různých definic komunity, aniž se mu podařilo zformulovat kompromisní vymezení, které by sladilo různost pohledů.¹ V situaci, kdy neexistuje všeobecně přijatelná definice komunity, probíhají spory o to, zda a nakolik komunitní vztahy přetrvávají, navzdory Tönniesovým pesimistickým předpovědím, do přítomné doby.

Cílem tohoto příspěvku není podat devadesátou pátou definici komunity. Vytčený úkol je daleko skromnější. Chci vyložit některé okolnosti, které nesou spoluvinu na přetrvávající neujasněnosti jednoho ze základních sociologických pojmů.

V sociologii se zájem o problematiku komunit projevuje přibližně od osmdesátých let minulého století. Hned od počátku vystupuje ve dvou odlišných podobách — teoretické a empirické. Ferdinand Tönnies, klasik teoretického přístupu, přišel se svou koncepcí v době, kdy pokrok civilizace nesený kapitalistickou industrializací přestal být obdivován a začal budit obavy. Komunita (přesněji pospolitní vztahy) byla pro Tönniese symbolem krásné, avšak ztracené minulosti. Sloužila mu k vyjádření protikladu zanikajících tradičních poměrů ve srovnání se společností, která prošla ka-

¹ Konkrétně se jedná o Hilleryho studii *Villages, cities, and total institutions* uveřejněnou v Americké sociologické revui v roce 1964.

pitalistickou industrializací. Empiricky orientovaní badatelé zpočátku nezkoumali komunitu pro ni samotnou, používali ji spíše jako příhodného rámce pro studium nejrůznějších sociálních problémů, vesměs opět souvisejících se sociálními přesuny navozenými industrializací. Právě prostředí komunity se zdálo být nejvhodnějším pozadím pro studium proletarizace a bíd, kriminality, alkoholismu, opuštěných dětí a rozvrácených rodin, tedy sociálních jevů, které byly zvlášť nápadné v rychle rostoucích městech průmyslově pokročilých oblastí. Postupně byl repertoár komunitních studií rozšířen o zkoumání zvyků různých vrstev, o zkoumání mechanismů socializace mládeže, využívání volného času apod. V tomto typu studií se otázky po podstatě a struktuře komunity vyskytovaly jen náhodně. Malý zájem o systematizaci koncepce komunity lze zčásti vysvětlit tím, že (zejména ve Spojených státech) zpočátku o komunitě píše především novináři a sociální pracovníci, jejichž studie mají reportážní charakter. Bádání o komunitě tak získalo výrazně nekumulativní povahu, jednotlivé studie mají převážně popisný charakter, nejsou spojeny ani užíváním jednotné a závazné terminologie.

Tyto rysy se přenesly i do fáze, kdy se problematika komunit dostala do centra systematictější pozornosti profesionálních vědců. Stalo se tak poprvé na počátku dvacátých let našeho století v prostředí Chicagské školy. Od té doby se soubor monografií věnovaných venkovským, městským a později předměstským komunitám rozrůstá geometrickou řadou. Ke snížení míry neurčitosti koncepce komunity tento vývoj nepřispěl. Na tuto neurčitost nemusíme ovšem nutně pohlížet jako na známku trestuhodné nedbalosti sociologů. Jde o neurčitost, která může být v jistém směru výhodná. Koncepce komunity tím totiž zároveň může sloužit jako poměrně citlivý indikátor nejožehavějších sociálních problémů určité doby. Ve druhé polovině minulého století je komunita hledána na venkově, protože právě venkov je symbolem tradiční společnosti, která pro mnohé společenskovědní myslitele 19. století představovala přijatelnější variantu uspořádání sociálních poměrů, než s jakou se setkávali ve společnosti industrializované. Později hledá empirická sociologie komunitu ve městech, protože se snaží řešit problémy, mezi jejichž hlavní zdroje patří v této době prudký, neřízený rozvoj měst. Pozornost se přitom postupně přesunuje od výzkumů rasové a etnické segregovaných oblastí k problematice života na předměstích. Konečně v době rozmachu tzv. masové společnosti, o níž mnozí sociologové předpokládají, že izoluje jednotlivce a přivyká ho pasivitě, bývá komunita hledána opět v útvarech jiného typu, ve skupinách duchovně spřízněných osob, které udržují vzájemné kontakty bez ohledu na prostorovou vzdálenost, která je dělí. Různé způsoby konceptualizace takto umožňují přinejmenším diagnostikovat problémy, které sociologové považují v jisté době za sociálně nejpálčivější.

V sociologické literatuře lze nalézt pojem komunita v následujících spojeních: komunita sousedská, profesní, akademická, černošská, předměstská, církevní. Dále se hovoří o komunitách chudých lidí, o komunitách hippies, ale i o komunitách tvořených skrze masová média anebo o komunitách výletníků. Termínem komunita bývají označovány samoty, vesnice, města, velkoměsta, národy i celé lidstvo. Nabízí se řešení škrtnout mnohoznačný termín ze slovníku sociologů a hovořit

např. o profesních a etnických skupinách či o vesnických a městských sídlech. Škrtnutím termínu by však nezmizel závažný sociální jev, který je u uživatelů tohoto pojmu přinejmenším tušen. Oprávněnost pojmu komunita je spatřována v tom, že nutí sociology uvědomit si, že lidé dnes tak jako vždy dříve mají někde svůj domov, kde si zaopatřují živobytí, kde pečují o potomky a provádějí většinu prozaických, ale pro přežití jejich, a tím i celé společnosti, naprosto nutných aktivit. Pojem komunity však již od Tönniesových dob s sebou nese ještě jeden — tentokrát problematičtější — význam. Je s ním spojováno přesvědčení, že aktivity komunitního typu jsou provozovány ve zvláštní atmosféře, která není přítomna u vazeb ostatních a která tvoří jakýsi zvláštní svět víceméně oddělený od velkého a cizího sociálního světa, který komunitu obklopuje. V tomto smyslu, shodují se stoupenci komunity, komunita vždy existovala, existuje a existovat bude, protože lidé zpravidla žijí svůj život spolu s druhými lidmi v určitém omezeném prostoru a společná starost o uspokojování potřeb je vede k tomu, že navzájem vstupují do těsných kontaktů.

Autoři komunitních studií připouštějí, že charakter komunit se postupem času poněkud pozměňuje, na trvání komunity jako mikrosvěta v protikladu k celé společnosti se tím však, podle jejich názoru, nic nemění. Tönniesova polarita pospolitosti a společnosti zůstává v principu nedotčena. Nedotčen zůstává i zamčený předpoklad, podle něhož svět komunitních vazeb stojí jaksi oddělen od světa vazeb nekomunitních, celospolečenských.

Naše polemika bude vycházet z následujících tvrzení:

1. Tzv. komunita se v průběhu vývoje společnosti změnila do té míry, že je nevhodné a zavádějící užívat téhož termínu pro minulost i přítomnost.

2. Stoupenci koncepce komunit nedokáží zaznamenat podstatné změny, k nimž v oblasti mezilidských vztahů v lokalitách došlo, zejména z toho důvodu, že soustřeďují svou pozornost pouze na striktně vymezenou lokalitu a ignorují proměny, které se odehrály ve vztazích mezi ní a širší sociální realitou.

Ignorování zásadní proměny komunity a ignorování vazeb mezi komunitou a širším sociálním prostředím pramení podle našeho názoru z toho, že při výzkumu komunit byl historický přístup zcela zatlačen metodou antropologickou. Antropologický přístup nutí badatele zvolit za předmět svého studia jistou prostorově ohraničenou oblast a zaměřit se na zkoumání vztahů rozvíjených právě v době pozorování a právě uvnitř vymezené oblasti. Tento přístup je vhodný a plně oprávněný u tzv. primitivních kultur. Jsou to kultury bez historie v tom smyslu, že představy o minulosti jsou omezeny na mýtický interpretovanou rekonstrukci činů několiika málo předchozích generací. Navíc se jedná zpravidla o kultury izolované, mající jen minimální kontakty s kulturami sousedními. Abstrahování od minulosti i od okolí v takových případech nedeformuje objekt studia, naopak odráží jeho podstatné vlastnosti.

Jakmile však sociální badatelé stejným způsobem přistupují k analýze komplexních společností, nese to s sebou riziko umělého konstruování neexistujících poměrů. Protože výzkum je z technických důvodů prováděn vždy v určité omezené lokalitě, sugeruje se tím představa o samozřejmě lokální vázanosti i tzv. moderní komunity. Protože ze stejných technických důvodů bývají jen v malé míře zkoumány vazby sledované oblasti k širší-

mu okolí, dochází k ignorování významu mimokomunitní reality pro dění v komunitě. Vzniká otázka, zda uvedená východiska dovolují učinit si adekvátní představu o podstatě a reálném stavu komunitních útvarů v moderní společnosti, anebo zda jsou pouze prostředkem násilné transplantace z minulosti známých útvarů do kvalitativně odlišných podmínek přítomnosti.

Jak vypadala klasická komunita minulosti? Při její rekonstrukci nevystačíme s informacemi, které nabízí ve své práci Tönnies. Tönniesovi totiž nejde o popis určitého kompaktního sociálního útvaru, ve své koncepci pospolitosti spíše jen vyjmenovává případy sociálních vazeb, které mají jediný společný znak — vyznačují se jakousi intimitou. Tyto vazby nalézá Tönnies v různém sociálním prostředí. Hovoří o svazcích pokrevních, lokálních a duchovních, přičemž příbuzenské vazby jsou charakteristické pro oblast domácnosti, vazby sousedské pro venkov a vazby přátelské pro malé město. Již u Tönniese bychom mohli hledat argumenty pro zásadní rozlišení *pospolitostních vazeb* vyskytujících se v nejrůznějším prostředí a komunity jako *kompaktního sociálního útvaru*.

Obraz klasické komunity je nutno chápat jako jakýsi ideální typ, jemuž se reálné historické útvary ve větší či menší míře přibližovaly. V tomto smyslu se tradiční komunita vyznačovala, podle našeho názoru, následujícími znaky:

1. byla prostorově jednoznačně vymežitelná, snadno odlišitelná od komunit okolních;
2. její příslušníci byli propojeni četnými příbuzenskými vazbami, rozvětvené rodiny měly určitý význam pro vnitřní organizaci komunity;
3. komunita byla schopna uspokojit v principu všechny potřeby svých členů, a to převážně z vlastních zdrojů;
4. komunita vystupovala jako mocensky suverénní vůči svým členům i navenek;
5. ze společenského života v komunitě plynula určitá příbuznost hodnotové orientace jejích členů.

Z uvedených vlastností neplyne, že by tradiční komunita byla vždy sociálně homogenním a harmonickým celkem. Mohla být zmitána vnitřními rozpory, ty však byly prožívány a řešeny způsobem, který zpravidla nepřekračoval hranice komunity a meze jejího obzoru.

Tradiční komunita se tedy dá definovat jako územně omezená a jednoznačně vymežitelná sociální jednotka, jejíž členové jsou schopni uspokojovat všechny své potřeby pouze z vlastních komunitních zdrojů, a jsou tedy minimálně závislí na vněkomunitní realitě. Takovéto vymezení je podle našeho názoru oprávněné již proto, že v podobných útvarech se realizovalo snad více než 90 % dosavadních lidských dějin. Životně nezbytnými byly takto organizované útvary až do období neolitické revoluce, s určitými modifikacemi zůstávaly samozřejmostí ve všech agrárních kulturách. Industrializace a procesy, které s ní souvisí (např. nové formy dělby práce, urbanizace, rozvoj dopravy a komunikace), přinesly takové strukturální přeměny sociálních mechanismů, že je nepřekonal žádný z uvedených znaků tradiční komunity. Pokud bychom přesto nadále trvali na užívání termínu komunita pro popis lokalit, v nichž lidé uspokojují své potřeby a realizují své životní dráhy, pak obsah daného pojmu neobyčejně

ochudíme. „Komunita“ pak nebude označovat nic víc než banální skutečnost, že lidé nežijí izolovaně, ale v prostorové blízkosti druhých lidí a že někdy je tato prostorová blízkost vede ke spolupráci, zatímco jindy nikoliv. Ovšem pouhé konstatování, že lidé prostě někde musí bydlet, pracovat, popřípadě trávit volný čas, je poněkud vágní. A pojem komunity užívaný ve všech historických souvislostech v nejlepším případě neumožňuje nic víc než takovéto zcela vágní konstatování. V horším případě pak vede přímo k chybným úvahám a ke zkruslování přítomnosti. Obvykle se vyjde z úvahy, že lidé dříve bydleli, pracovali a žili v prostředí, které díky určitým specifickým znakům bylo nazváno komunitou. V dalším kroku se konstatuje, že také dnes lidé někde bydlí, pracují a žijí, a toto prostředí je tedy automaticky nazváno komunitou, aniž se zjišťuje, zda má znaky životního prostředí minulosti. Samotný fakt, že se někde prostě žít musí, ještě neimplikuje komunitní charakter tohoto prostředí. Skutečnost, že komunita byla v minulosti vždy lokální, ještě neznamená, že lokalita bývá v přítomnosti vždy komunitní.

Obhájci existence komunit v soudobých společnostech narážejí na velké problémy již při snaze o předběžné vymezení objektu svého studia. Kde moderní komunita začíná a kde končí? Mají všechny činnosti realizované v lokalitě komunitní charakter? Pokud ne, jaké je kritérium pro stanovení komunitních činností? Jakou úlohu hrají v moderní komunitě příbuzenské vazby? Váže se dnes komunita nutně na lokalitu, nebo může existovat komunita rozptýlená? Jakou mívá komunita velikost? Musí se všichni členové komunity znát? Stačí ke vzniku komunity pocit identifikace s určitým sociálním prostředím? Musí být člověk schopen přehlédnout celou realitu komunity, v níž žije? A co to znamená „přehlédnout realitu komunity“?

Podle našeho názoru velká většina problémů spjatých s úsilím vymezit tzv. moderní komunitu pramení z toho, že se jedná o pojem, který má smysluplné užití pouze v tradičních, neindustrializovaných společnostech. Kategorie, pomocí níž je koncepce komunity budována, mají zjevně historicky podmíněný charakter v té míře, že je nelze jednoduše naroubovat na moderní podmínky.

Jedním ze základních znaků komunity je, že její příslušníci pracují společně. Ale co znamená v moderní společnosti „pracovat společně“? Znamená to pracovat v tomtéž kolektivu, nebo v téže továrně, anebo v tomtéž městě, nebo spíše ve stejné profesi, či ve stejném výrobním odvětví, anebo dokonce v rámci téže národní ekonomiky? Obrat „pracovat společně“ měl svůj smysl právě jen v podmínkách tradičních komunit, kde znamenal tolik jako podílet se svými produkty na směně v rámci místního trhu, uspokojovat jimi tedy potřeby ostatních příslušníků vlastní komunity. Hospodářská soběstačnost agrárních sídlišť a nízká participace na dálkovém obchodu umožňovala zcela jednoznačně rozhodnout, kdo patří do okruhu lidí pracujících společně. Teprve vznik masové výroby pro anonymní trh situaci zproblematizoval a přetrhl spojení mezi podílením se na společné práci a bydlením na společném místě. Sousedé již nemusí spolupracovat a ti, kdo spolupracují na zhotovení téhož výrobku, se nemusí osobně znát.

Rovněž obrat „bydlet společně“ byl daleko jednoznačnější v dobách, kdy

obydlenost měla charakter nespojitý a cirkulace mezi obydlými místy byla zpravidla omezená. Sociální komunity se viditelně kryly s komunitami geografickými, hranice mezi jednotlivými komunitami byly ostré a každému zřejmé. Umístění bydliště a četnost sociálních kontaktů spolu souvisely mnohem úžeji, než je tomu dnes. Teprve masový rozvoj transportu a komunikace navodil situaci, kdy je obtížné rozhodnout, zda je pro existenci komunity důležitější společná lokalita, anebo společné kontakty. Přestalo platit, že komunita je svými členy přehlédnutelná jak v sociálním, tak také v prostorovém slova smyslu.

Společný původ a rodina, tedy příbuzenské svazky, pronikly do definic komunity natolik, že ušlo pozornosti, že již od přechodu pokrevní obcí v občinu sousedskou se stává existence příbuzenských svazků zbytečnou pro regulaci vnitřního života komunity. V principu každá komunita po rozpadu pokrevní obcí může fungovat i bez existence příbuzenských vazeb. A naopak, prokázání existence takových vazeb (i kdyby bylo jakkoli evidentní) vůbec není důkazem pro existenci komunity, pokud nejsou zároveň přítomny další znaky komunity jako kompaktního sociálního útvaru. Jinými slovy: zjišťování existence příbuzenských vazeb např. v současných velkoměstech je cenné, chceme-li poznat, jak se lidé orientují ve svém běžném životě ve spleti společenských vztahů. Odhalení těchto vazeb (jakkoli intenzivních a frekventovaných) však není samo o sobě důkazem existence komunity jako zvláštního sociálního útvaru.

Souhlasné myšlení a citění je znakem, který při vymezení komunity patří k těm nejspornějším. Dá se o něm uvažovat v nejstarších obdobích lidských komunit a pak ve zvláštních (i když nikoli nutně ojedinělých) situacích, kdy např. nepřátelství vůči sousední komunitě zatlačuje zájmové rozpory uvnitř komunity vlastní. V zásadě však platí, že jakmile komunita přestane být sociálně homogenním celkem, není na místě hovořit o ní jako o jednotce souhlasného myšlení a citění. Avšak i pokud bychom určitý konsensus v komunitním myšlení připustili, nebyl by to důvod pro přijetí tönniesovsky idealizovaného obrázku komunity. Souhlasu mínění v komunitě nemusí být dosaženo spontánně, může být výsledkem tlaku sociální kontroly, nemusí být podporován komunitou jako celkem, může být prosazován pouze mocensky. V každém případě však v době hromadné komunikace a tzv. masové kultury dochází k difúzi vzorů jednání a myšlení v takovém rozsahu, že ztratilo smysl spojovat uniformní myšlení právě s určitou lokální pospolitostí. Masová komunikace bere skupinám osob podobně smýšlejících lokální základ právě tak jako industrializace vzala tradiční komunitě její hospodářskou soběstačnost.

Podstata tradiční komunity byla v tom, že lidé žijící na určitém omezeném prostoru (který mohli přehlédnout a v jehož rámci mohli a museli navazovat bezprostřední vztahy) byli k sobě poutáni nutností společného zajišťování obživy a nutností společné obrany. Z toho plynuly všechny ostatní znaky komunity, včetně případného hodnotového konsensu. Postupně komunity přestávají existovat v té míře, v jaké lidé žijící na určitém omezeném území (které mohou přehlédnout a v jehož rámci mohou navazovat sociální kontakty) nejsou k sobě poutáni ani nutností společného zajišťování obživy, ani nutností společné obrany. Naopak, v nej-

různějších souvislostech jsou orientováni do zcela jiných oblastí, než je prostor lokality, v níž přebývají. Nejen zajištění obrany a obživy, ale celou řadu jiných funkcí, které dříve plnila výhradně komunita, převzaly celospolečenské mechanismy, které jednotlivec územně ani organizačně přehlédnout nedokáže. Badatelům o komunitě zbývají tři možnosti:

1. Buďto nazvat komunitou celou společnost a ignorovat řadu zásadních odlišností této společnosti od malé komunity tradiční. Popřít tedy Tönniesovu dichotomii společenských a pospolitostních vztahů.

2. Nebo označit za komunity skupiny lidí, kteří mají společné pouze to, že žijí v určitém prostoru, a přitom zcela ignorovat skutečnost, že tento prostor ztratil sociální samostatnost.

3. Anebo konečně smířit se s tím, že sociální útvar, který v minulosti pro jeho svéráz právem označujeme zvláštním termínem — komunita, v současné společnosti prostě neexistuje.

Prvé dva přístupy mají společné to, že termín komunita rezervují v podmínkách moderních společností pro označení sociálních jevů zcela odlišného typu, než jaké označoval ve společnostech tradičních. Toto užití (respektive zneužití) pojmu se týká empirických studií, které abstrahují od historické dimenze zkoumaného objektu. Zde plně platí hodnocení René Königa, podle něhož mnoho tzv. komunitních výzkumů se zabývá věcmi, které by se daly docela dobře zkoumat i bez použití pojmu komunity. „Komunita“ představuje zcela zbytečné rozšíření pojmového aparátu v případech, kdy by se dalo docela dobře hovořit o sídlištních skupinách, neformálních klikách či neformálních osobních vztazích.² Výzkumy tohoto typu riskují, že zkoumají něco neexistujícího, respektive že se ve skutečnosti zabývají něčím jiným, než co o sobě samy tvrdí.

Za nejplodnější pro oblast teorie sociálních vztahů lze, domnívám se, považovat třetí z uvedených přístupů. Komunita přestala jako kompaktní sociální útvar existovat a právě díky tomu není nadbytečným, ale naopak vysoce užitečným sociologickým pojmem. Přitom nejde pouze o to, že komunita již neexistuje, ale především o to, proč přestala existovat. Příčiny zániku tradičních komunit neovysvětlíme, nevyjdeme-li ve svých úvahách za hranice jednotlivé konkrétní komunity.

Již v rámci tradičních společností (tedy v období předkapitalistických formací) ztrácely komunity v důsledku mocenské centralizace politickou nezávislost. Protože však v tomto období neztrácely zpravidla hospodářskou soběstačnost, byl proces ztráty politické suverenity komunit vždy jen přechodný a vratný. (Odtud např. lze vysvětlit typickou labilitu starověkých a raně feudálních říší.) Teprve v důsledku industrializace s jejími novými formami dělbý práce a s urbanizací ztrácejí komunity (nejen městské, ale i venkovské) také svou hospodářskou soběstačnost. Mění se tak postupně v lokality plnící specializované funkce v rámci větších celků a stávají se zcela závislými na hladkém fungování tohoto celku. V této fázi si mohou lokální komunity uchovat bývalou rázovitost, je to však jen po-

² Proč by se měla vlastně v každé sousedské skupině či v každé skupině přátel roztroušených ve velkém městě spatřovat hned komunita? Cím může být pojem komunity užitečný, jestliže jediným „důkazem“ její existence je, že lidé příležitostně navštěvují sousedy, čtou místní tisk a rozšiřují místní pomluvy? Pak je komunita vlastně ztotožněna s jakýmkoliv narušením sociální izolace jednotlivce či rodiny.

vrchní zdání dřívější samostatnosti.³ Konečně v důsledku rozvoje transportu a komunikace mohou komunity ztratit také svou prostorovou základnu a stávají se prostorově rozptýlenými společenstvími podobně smýšlejících jednotlivců. V této fázi přestává platit i poslední podstatný znak komunity, že totiž celý život individua se může odehrát v jejím rámci.

Zjišťujeme, že v jednotlivých fázích nastíněného procesu se postupně objevují různé typy komunitních útvarů, které pro pohled vedený z ahistorické perspektivy představují pouze chaotickou směs, která nevykazuje žádné vnitřní spojitosti.

1. Nejprve nacházíme mocensky autonomní a všestranně soběstačnou tradiční komunitu. V přítomnosti je tento typ zastoupen patrně již jen v dílech antropologů zkoumajících izolované kmeny primitivních kultur.

2. Následuje komunita hospodářsky a sociálně soběstačná, avšak mocensky závislá. Patří sem různé typy osídlení v období po vzniku státní moci, avšak před urbanizací, která mnohostranně propojuje města s jejich zázemím.

3. Na dalším stupni lze hovořit o komunitě, která není po žádné stránce soběstačná, avšak v jejímž rámci lze stále ještě uspokojit všechny potřeby jednotlivců i celých rodin. Sem patří např. všechny výzkumy městských a předměstských lokalit.

4. Vývojovou řadu uzavírají komunity podobně smýšlejících osob, v nichž přestává být podmínkou dokonce i lokální báze. Jsou sem řazeny např. komunity profesní, akademické, církevní.

Komunita tedy pozbývá postupně mocenskou suverenitu, sociální univerzálnost a hospodářskou soběstačnost a nakonec i lokální základ a schopnost být prostředím, v němž lze prožít celý život. V jistém smyslu základním problémem celé teorie komunit je stanovení toho, ve které ze čtyř uvedených fází lze ještě daný sociální útvar považovat za komunitu. Pokud bychom status komunity přiznali všem čtyřem fázím, naplnili bychom jediný pojem tolika významy, že jeho užitečnost by se stala spornou. Přitom nejvíce nejasností vzniká tehdy, když jsou různé podoby neformálních kontaktů a sdružování nazývány komunitami právě tak jako komunity tradiční.

Nejednoznačné chápání komunity není ovšem záležitostí teprve amerických a anglických empiricky orientovaných sociologů. Dvojí chápání komunity založil již Ferdinand Tönnies ve své práci, která je i v tomto ohledu pro problematiku komunity klasická.

Na jedné straně klade Tönnies důraz na lokální základ pospolitních vazeb. Komunitu představuje jako vše, co souvisí s domácností a s jejím chodem. V tomto kontextu klade důraz na soběstačnost, na pokrevní spřízněnost a na sousedství. Opakem takto chápaných komunitních vazeb jsou ty kontakty, do nichž člověk vstupuje mimo důvěrně známou oblast svého širšího bydliště. Na straně druhé klade Tönnies důraz na mentální spřízněnost, která se projevuje ve všech vztazích pospolitního typu. Sem

³ Typickým příkladem komunit v tomto stadiu vývoje (či spíše úpadku) jsou tzv. přirozené oblasti (natural areas), jimž věnovali tolik pozornosti členové Chicagské školy.

patří nejrůznější útvary včetně skupin přátel a náboženských sekt. Proti-kladem komunity v tomto smyslu jsou ty svazky, do nichž člověk vstupuje jinak než spontánně.

Na oba znaky klade Tönnies střídavě stejný důraz. Pokud jsou v určité sociální jednotce zastoupeny oba, pak je vše v pořádku, jedná se o komunitu. Pokud není zastoupen ani jeden z nich, je opět všechno v pořádku, nejedná se o komunitu. Velká část problémů souvisejících s vymezením komunit pochází ovšem z toho, že v prostředí soudobých společností existuje velké množství sociálních útvarů, v nichž je zastoupen pouze jeden z obou znaků. Vlivem procesů, o nichž jsme se zmínili, dochází k přerušení dříve obvyklého spojení mezi prostorovou blízkostí a zájmovou spřízněností. Vzdálenost přestává být překážkou sociálních styků, zatímco prostorová blízkost přestává navazování sociálních styků vynucovat. Před sociology stojí problém určit, do jakého stupně dospělo osamostatňování obou dříve tak úzce spjatých rysů komunity. Vynořuje se rovněž otázka, zda se jedná o trend trvalý, či zda v budoucnu opět korelace mezi prostorovou a zájmovou blízkostí vzroste.

Vraťme se však ke schématu postupné proměny komunitních útvarů a k otázce, do jakého stupně lze ještě určitý sociální útvar považovat za komunitu v pravém slova smyslu. Vnitřní souvislosti proměn komunity právě tak jako důsledky těchto proměn nelze postihnout, nebereme-li v úvahu vztah komunity a vněkomunitní sociální reality. Zdá se, že má pravdu Norbert Elias, když tvrdí, že definice, která by byla schopna vyjádřit, co mají všechny komunity společného, by stále zůstávala neúplná, pokud by nepřihlížela k tomu, jak a proč se znaky komunit mění s rostoucí komplexností a diferenciací společností.⁴ Pouze soběstačné a izolované komunity prehistorických kultur bylo možno analyzovat bez vztahu k mechanismům vněkomunitní a nadkomunitní povahy. Jakmile se však takové mechanismy objevují, nelze od nich beztrápně abstrahovat. Důsledkem takovéto zkreslující abstrakce je mj. popření rozdílů mezi industrializovanými a agrárními společnostmi.

Při posuzování toho, nakolik se dá hovořit o existenci komunit v moderní společnosti, působí proti sobě již na první pohled dvě skutečnosti. Ve společnostech propojených rozvětvenou sítí dělby práce, urbanizačními závislostmi a intenzivní komunikací existují pouze výjimečně izolované a soběstačné sídelní jednotky. Protože soběstačnost v zajišťování zdrojů obživy patřila k základním strukturními prvky tradiční komunity, nabízí se závěr, že sociální útvary typu komunit v moderních společnostech neexistují. Proti této zřejmé skutečnosti však působí fakt neméně zřejmý, a sice to, že lidé dnes právě tak jako dříve prožívají zpravidla svůj život a uspokojují své potřeby na omezeném prostoru, který obývají v sousedství druhých lidí, s nimiž navazují často bezprostřední kontakty, které odpovídají Tönniesovu vymezení pospolitostních vazeb. Tato fakta tedy naopak podporují domněnku, že komunita existuje dnes v podobném smyslu v jakém existovala vždy v minulosti, tedy jako nejmenší univerzální sociální jednotka.

⁴ Viz Bell C., Newby H.: *The Sociology of Community*, London 1974, str. X.

Podle našeho názoru se ve druhé z uvedených tezí skrývá určité nedorozumění, které si nemohou uvědomit ti, kdo přistupují ke studiu komunit vybaveni pouze antropologickou metodou. Těmto badatelům splývají dva významy obratu „univerzálnost komunity“:

— Univerzálnost komunity navenek znamená, že lokální útvar disponuje ve značné míře hospodářskou a sociální autonomií, že je schopen (a zároveň nucen) uspokojovat potřeby svých členů z vlastních zdrojů.

— Univerzálnost komunity směrem dovnitř znamená opět schopnost uspokojovat potřeby svých členů, ovšem ze zdrojů, které komunita jako celek nekontroluje.

Život v konkrétní lokalitě moderní společnosti se může vnějškově podobat životu v tradiční komunitě — lidé žijí na určitém území a v jeho rámci uspokojují své potřeby. Jeden z obou tradičních znaků komunity — univerzální uspokojování potřeb svých příslušníků — zůstal zdánlivě nezměněn. Ve skutečnosti se však změnil od základu, protože byl umožněn jen radikální změnou druhého znaku — na místo autonomie navenek nastoupila mnohostranná integrace a napojení na mechanismy vněkomunitní sociální reality. Tzv. moderní komunita je tedy územní jednotkou, která je schopna uspokojovat potřeby svých členů pouze v tom rozsahu, v jakém je napojena na mimokomunitní společnost. Co zbývá z funkcí komunity, jestliže její členové pracují na různých místech a pro odbyt mimo komunitu, nakupují zboží vyrobené mimo komunitu a ve volném čase konzumují programy vzniklé mimo komunitu?

Tradiční komunita byla subjektem disponujícím vlastními zdroji, moderní lokální útvary se nemusí samy žít ani bránit a jejich příslušníci tedy (za normálních okolností) nevstupují do kontaktů a vazeb, které byly vynucovány v první řadě právě nutností společné obživy a obrany.⁵ Jinými slovy, lokální jednotky se změnily z producentů v konzumenty. K tomuto posunu došlo nejen v oblasti ekonomiky, ale také v oblasti sociálního zabezpečení, vojenství, kultury aj. Fakticky to znamená nikoli modifikaci, nýbrž zánik komunity, protože její členové byli dříve nuceni společně produkovat, nejsou však dnes nuceni společně konzumovat. V minulosti byli nuceni společně se starat o nemožící, dnes nejsou nuceni nechat se společně opatrovat. Dříve byli nuceni společně bojovat, dnes nejsou nuceni nechat se bránit společně. Konečně dříve byli nuceni svou kulturu vytvářet a udržovat společně, dnes nejsou nuceni společně konzumovat kulturu masovou.

Vývoj moderní společnosti je procesem přebírání funkcí tradiční komunity nadkomunitními instancemi. Soběstačná komunita se mění v závislou lokalitu. Pojem, který dříve označoval kompaktní sociální útvar fungující nezávisle na vněkomunitní realitě, označuje nyní rozptýlenou síť mezi-osobních vztahů spojujících jednotlivce, kteří se pohybují ve strukturách moderní společnosti. Podstatné přitom je, že přestaly existovat důvody, proč by hustota meziosobních vztahů uvnitř lokality měla být vyšší než

⁵ V případě, že by se ukázalo, že obyvatelé lokalit do takových vazeb vstupují, mělo by smysl o znovuoživení komunity uvažovat. Tyto úvahy by se stěžejí vyhly tématice vztahu státu a společnosti a rovněž by se podstatně dotkly otázek vztahů mezi privátním a veřejným.

hustota mezosobních vztahů směřovaných mimo hranice lokality. Vzniká otázka, zda je účelné takto pozměněnou sociální realitu nazývat stejným jménem a vůbec řadit do stejné kategorie s komunitou tradiční.

Rozdíl mezi tradiční komunitou a tím, co bývá za komunitu označováno dnes (tedy fakticky závislou lokalitou) se zcela zřetelně projevuje v postavení jednotlivců. Status individua v tradiční komunitě byl vybudován pouze a jediné v jejím rámci. Oproti tomu status individuí v tzv. moderní komunitě respektuje zpravidla pozici, která byla získána vně komunity. Moderní lokalita prostě nedisponuje mechanismy, které určují sociální pozici člověka. Zatímco tradiční komunita byla schopna sama status svých členů produkovat, v tzv. komunitě moderní bývá pouze užíván, konzumován.

Existuje však významný argument, pomocí něhož stoupenci hypotézy věčné komunity zdůvodňují antropologickou nezbytnost trvání komunit. Komunita podle nich reprezentuje nejdůležitější zprostředkující článek mezi rodinou a širšími společenskými strukturami. Probíhá v ní socializace individuí z relativně úzkého kruhu rodiny a domova do oblasti širších sociálních vztahů. Podle našeho názoru zastánci tohoto argumentu pohlížejí na sociální realitu pohledem socializovaného dítěte a podléhají stejné fikci jako ono. Dítě může hned z několika příčin pocívat komunitu tam, kde fakticky neexistuje:

1. Dítě samo, na rozdíl od dospělých, není zapojeno do žádných sociálních vztahů, které by přesahovaly bezprostřední okolí bydliště. Platí to pro společnost málo i vysoce vyvinuté. Žije v mikrosvětě, v němž se kdy-si, v období tradičních komunit, pohybovali prakticky všichni lidé.

2. Dítě není schopno právě z tohoto důvodu postihnout vazby, které spojují prostředí, v němž žije, se širším sociálním světem. V jeho představě je jeho okolí tak nezávislé, jak ve skutečnosti bývala právě jen tradiční komunita minulosti.

3. Dítě přeceňuje autoritu konkrétních dospělých osob a není schopno pochopit autoritu úřadů. Domnívá se, že dospělí rozhodují o svých osudech sami, a to v tom prostoru, v němž žijí, a s těmi lidmi, s nimiž se běžně setkávají. Opět se jedná o znaky přítomné pouze v tradiční komunitě.⁶

Naše úvahy o nutnosti pojmu komunita pro postižení sociálních struktur moderních společností několikrát dospěly k otázce vztahu mezi komunitou jako kompaktním sociálním útvarem a komunitními vazbami jako pojítky mezi lidmi žijícími v sociální realitě, která jako celek podstatné vlastnosti tradiční komunity nevykazuje. Podle našeho názoru tam, kde existuje komunita, musejí zároveň existovat komunitní vazby, má-li komunita plnit své existenčně nezbytné funkce. Naopak ovšem existence sítě komunitních vazeb není důvodem pro vznik komunity v situaci, kdy potřeby lidí, kteří jsou vazbami spjati, bývají zajišťovány mimokomu-

⁶ Ostatně význam komunitních vztahů a komunitního prostředí při socializaci individuí není třeba přeceňovat v období prostředků masové komunikace. Je pravděpodobné, že zejména děti ve vyspělých zemích se díky prostředkům masové komunikace dokáží orientovat ve vzdálených sociálních oblastech mnohdy lépe, než v prostředí komunity, v níž samy žijí.

nítními mechanismy. Komunitní vazby mohou nabýt na významu, jestliže mimokomunitní mechanismy z nějakých důvodů dočasně anebo trvale přestanou být účinné. Zkoumání těchto situací ovšem předpokládá analýzu makrospolečenských struktur a překračuje rámec komunitních studií.⁷

LITERATURA

Bell C., Newby H.: *Community Studies*. London 1972.

Bell C., Newby H.: *The Sociology of Community*. London, Frank Cass Com. 1974.

König R.: *The Community*. London 1968.

Poplin D. E.: *Communities*. A Survey of Theories and Methods of Research. New York 1972.

Scherer J.: *Contemporary Community*. Sociological Illusion of Reality? London 1972.

Stein M. R.: *The Eclipse of Community*. An Interpretation of American Studies. New York, Harper and Row 1964.

Tönnies F.: *Communauté et Société*. Paris 1944.

COMMUNITY — MODIFICATIONS OR DECAY?

This article deals with the concept of community, it means with the concept which belongs to the most frequently used but the least evident sociological conceptions. The author reconstructs the image of the traditional community of the past and he compares it with the various conceptions of community used by sociologists when describing modern society. He constates basic differences between the traditional community as compact social shape and the modern community as network of interpersonal relations which are not bound to the certain locality. The author closes with the opinion that the traditional community existed as an independent producer while a modern locality represents the sum of relatively isolated consumers. The functions of the community are more and more exercised by the social institutions. The revival of community is possible just in the case of failure of these social institutions.

⁷ V mezích obzoru komunitních studií se ostatně pohybuje předložený příspěvek. Zajímaly nás v něm některé problémy, které jsou zaviněny nedostatečnou propracovaností koncepce komunity, která je tak frekventovaně užívána v západní sociologii. Pokud bychom si vytkli jiný úkol (např. hledání komunitních prvků v naší vlastní sociální realitě), bylo by pochopitelně nutno postupovat jiným způsobem.